

Nyelvészek a nyelvtörvényről

Az utóbbi egy-másfél évben ismételten fellángolt a vita a különféle nyelvtörvények és nyelvtörvényjavaslatok körül. Az 1996. január 1-jén hatályba lépett szlovák nyelvtörvényről és ennek kapcsán a nyelvhasználat törvényi szabályozásának problémájáról hét nyelvész kapcsolatfelvételt kezdeményezett és levelet küldött a szlovák nyelvész kollégákhoz. A Magyar Tudomány szerkesztősége abban a reményben vállalkozik a levél közreadására, hogy ezzel hozzájárul a bonyolult kérdéskör tisztázásához és egymás jobb megértéséhez.

Nem állampolgári, hanem kizárólag szakmai minőségünkben, nyelvészként, tisztelettel és nagybecsüléssel fordulunk Önökhöz. Aggodalommal tölt el ugyanis bennünket, hogy országuk törvénykezése — az általunk is művelt tudományágra több ponton szakszerűtlenül és tévesen hivatkozva — olyan nyelvtörvényt hozott, amely az általános emberi és nyelvi jogok sérelméhez vezethet.

A törvény részleteit érintő megjegyzéseink előtt szeretnénk előrebocsátani: tényként fogadjuk el, hogy a nyelvtörvényt létrehozó és elfogadó törvényalkotók valóban szívükön viselik a szlovák nyelv sorsát, őszintén hiszik, hogy a törvényre szükség van, és hogy a törvény el is fogja érni célját. Ugyanakkor meggyőződésünk, hogy e törvényhozóknak a szlovák nyelv jövőjét és „minőségét” illető félelmei a nyelvhasználatot irányító társadalmi, érzelmi és pszichológiai kérdések vonatkozásában alapvető és súlyos ismerethiányról árulkodnak. Emiatt szeretnénk együttműködni Önökkel abban, hogy hazájuk és hazánk törvényalkotóit és más közszereplőit, valamint a — talán részben a mi hibánkból — tájékozatlan közvéleményt annak belátásához segítsük: a nyelvi viselkedés jogi befolyásolása semmiféle pozitív következménnyel nem járhat. Közös munkára — a Szlovákiában és Magyarországon meglévő *tényleges* kétnyelvű nyelvhasználatról szóló folyamatos vitára és az eredmények közös publikálására — szeretnénk megnyerni Önöket.

Bár az alábbiakban részletezett kritika a szlovák nyelvtörvényre vonatkozik, szeretnénk hangsúlyozni: *bármilyen* — így egy lehetséges magyarországi magyar — nyelvtörvény szükségességét és értelmét hasonlóképpen tagadjuk, mégpedig szorosan vett szakmai, nyelvészeti megfontolásból. Az elemzésben kizárólag nyelvészeti érvekkel élünk, és az ajánlott vitában is szeretnénk kerülni a politikai vonatkozások érintését.

Az alábbiakban témánként csoportosítva bemutatjuk, hogy véleményünk szerint milyen, a nyelvelsajátítást és a nyelvhasználatot érintő téves, félrevezető ismeretekre alapul a szlovák nyelvtörvény.

A társadalmi kétnyelvűség mibenléte. Nyelv és identitás

Az említett dokumentum preambuluma szerint a szlovák nyelv „... a Szlovák Köztársaság szuverenitásának kifejezője, valamint polgárainak általános érintkezési eszköze, amely a Szlovák Köztársaság területén méltóságukban és jogaikban szavatolja szabadságukat és egyenlőségüket...”¹ A törvény 1. cikkelyének 2. pontja kimondja továbbá, hogy a szlovák államnyelv „előnyt élvez a Szlovák Köztársaság területén használt más nyelvekkel szemben.”

A törvény ezen — és számos más — cikkelye egyértelműen tükrözi azt a szemléletet, amely szerint a két- és többnyelvűség periférikus, rendellenes, átmeneti jelleggel fennálló és a jog eszközeivel az államnyelvi standard kiterjedtebb használata céljából visszaszorítandó jelenség.

Ez a szemlélet a szociolingvisztika elemi tényeit negligáló, korszerűtlen tudományos álláspontot tükröz. A kétnyelvű közösségek leírása nyomán ugyanis a bilingvizmus kutatásban közhelynek számít, hogy a két- és többnyelvűség a világ számos országában történelmileg kialakult, természetes és tartós állapot, amely ezen túl gyakoribb is, mint az egynyelvűség. Alapvető szociolingvisztikai axiómának tekinthető továbbá, hogy egynyelvű társadalmak esetében is a nyelvi rendszer heterogenitásával, vagyis nyelvi változatok sorával kell számolnunk.

Tarthatatlan tehát az a nézet, amely — különböző érintkező nyelvek viszonylatában — a nyelveket (illetve egyetlen nyelv változatait) rangsorolja. Ismert ugyanis, hogy a mindennapi szociolingvisztikai valóság soha nem a szóban forgó nyelvek, nyelvváltozatok nyelvi potenciáljának tudható be, hanem történeti, társadalmi, politikai, olykor gazdasági faktorok együttes előfordulásának.

Túl ezen, szaktudományos szempontból problematikusnak tartjuk azt is, hogy a törvény nyelv és identitás között szokatlanul szoros kapcsolatot tételez fel. A preambulumban — mely szerint a „szlovák nyelv a szlovák nemzet sajátosságának legfontosabb ismertető jele” — azt sugallja, hogy az identitás meghatározható kizárólag a nyelvi kritérium alapján. Ez azonban egyaránt szembenáll régóta ismert tényekkel és az újabb szociálpszichológiai kutatások eredményeivel. (Két, Magyarországon és Szlovákiában valószínűleg egyaránt jól ismert példa: Liszt Ferenc haláláig magyarnak vallotta magát, holott soha nem tanult meg jól magyarul. S vajon az 1945-ös repatriáláskor Szlovákiában maradt magyar anyanyelvű polgárok nem tettek-e biznyságot hazájuk iránti lojalitásukról, bizalmukról — kiérdemelve, hogy országuk teljes jogú polgárainak tekintessenek?) Nézetünk szerint az identitás meghatározása semmiképpen sem nélkülözheti a belső motivációt, az egyéni döntés tényezőinek a mérlegelését.

A szaktudományos problémákon túl a törvény érintett passzusai mind a nyelvi, mind az állampolgári jogok szempontjából kedvezőtlen helyzetet teremtenek és potenciálisan jogsértő gyakorlat kialakítására alkalmasak. A fent mondottak tükrében ugyanis eleve jogsértés forrása lehet, ha a törvény az állampolgári szabadság, egyenlőség, méltóság és jogok meglétét, birtoklását egyetlen nyelvi változatnak: az államnyelv standard formájának a magas szintű ismeretéhez köti. A fenti kritérium szerint ugyanis a kisebbségi anyanyelvi közösségekbe tartozó, az államnyelvet esetleg nem az előírt szinten vagy változatban beszélő állampolgárok, sőt, az államnyelv dialektusait használó szlovák egynyelvű beszélők sem tekinthetők az állampolgári szabadságban, egyenlőségben, méltóságban és jogokban azonos mértékben osztozó állampolgároknak.

Egyetlen változat kiemelésének más pszichológiai-társadalmi veszélyei is vannak. Ez ugyanis kimondatlanul is stigmatizálja mind a kisebbségi nyelveket, mind pedig az állam-

---

nyelvnek a standardtól eltérő változatait, ezáltal e nyelvek, nyelvváltozatok beszélőit is, ami pedig sok millió állampolgárt érinthet. A törvény szerint e nyelvek, nyelvváltozatok nem alkalmasak arra, hogy meghatározott nyelvhasználati színtereken használják őket. Az „elértékellenítési folyamattal” párhuzamosan megjelenik az a sugallt elvárás, amely szerint a szlovák állam polgárainak úgymond kötelességük az államnyelv kodifikált formájának elsajátítása, hiszen csak ekkor garantálhatók teljes mértékben az állampolgári jogok. Ha nem tudunk olyan demokráciát elképzelni, ahol — a szólásszabadságot megsértve — az állampolgárokat véleményük (beszédük *tartalma*) alapján büntetik, hogyan lenne elképzelhető olyan demokrácia, ahol beszédük *formája* alapján büntetik őket?

Problémát jelent továbbá, hogy a törvény, amely a hivatalosság területein a szlovák nyelv használatát általánosan kötelezővé teszi, hatályba lépéséig igen rövid határidőt szab meg. A törvényt 1995. október 15-én fogadták el, és a pénzbírságok kivételével 1996. január 1-jén lépett hatályba. A pénzbírságokról szóló paragrafus 1997. január 1-jén lépett hatályba. Ez az állampolgárok jelentős része számára megoldhatatlan helyzetet teremt. Még ha feltennénk is, hogy a szlovák nyelv használatának kötelezővé tétele a szlovákiai közéletben és minden kiadványban jogszerű lépés, fennmarad az a probléma, hogy az állampolgárok egy része potenciálisan némaságra ítéltetik, és gyakorlatilag ki lesz zárva a kétoldalú kommunikációból. Itt nem a szlovákiai magyarok vagy más nyelvi kisebbség hosszú távú kollektív nyelvi jogait érintjük, hanem a szlovák állampolgárok azon generációjának jogait, amely így rendkívül nehéz helyzetbe kerül.

Az individuális kétnyelvűség sajátosságai — nyelvi dominancia-viszonyok — kiegyensúlyozott kétnyelvűség — interferencia

A törvény több paragrafusában is nyilvánvaló az a szemlélet, amely a potenciálisan kisebbségi csoportokhoz tartozó egyének esetében is — a kisebbségi nyelv mellett — a többségi nyelv *anyanyelvi szintű* ismeretét feltételezi, illetve ennek hiányát büntetendőnek tekinti². A két- és többnyelvűség vizsgálatából jól ismert tény azonban, hogy multilingvis közösségekben a két vagy több nyelvet *azonos szinten* beszélő egyén (az ún. kiegyensúlyozott vagy balansz kétnyelvű) úgyszólván kivételnek számít, ha egyáltalán létezik ilyen. (Természetesen még ebben, a szlovákiai kisebbségi nyelvközösségre kevésbé jellemző kétnyelvűség típusban sem zárhatók ki, sőt elkerülhetetlenek azok a bilingvis jelenségek, amelyek a nyelvek kontaktusának köszönhetőek [kölcsonzés, kódváltás, interferencia stb.] A nyelvtörvény 2.§ (3) pontjával³ kapcsolatban felvetődik a kérdés: az anyanyelven alapuló, még magas szintű nyelvtudás esetén is objektíve kiküszöbölhetetlen interferenciajelenségek vajon beleavatkozásnak számítanak-e a kodifikált szlovák nyelvhasználatba? Az esetleges szankciók ebben az esetben olyan „törvénysértést” büntetnek, amelyről a beszélő valójában nem tehet, hiszen az interferencia jogi szabályozással nem korlátozható, természetes jelenség.

Szemben a kiegyensúlyozott kétnyelvűség ideális állapotával (amikor a beszélő mindkét nyelvet azonos szinten birtokolja), a két- és többnyelvű közösségekben általános jelenség, hogy a kétnyelvűségnek — az elsajátítás idejétől, módjától, körülményeitől stb. függően — számtalan típusa létezik, és a kétnyelvű beszélők a kommunikatív interakció különböző szinterein az általuk elsajátított nyelveket különböző mértékben birtokolják. Túl ezen, még abban az esetben is, amikor az egyén kompetenciája a szóban forgó nyelveken megközelítőleg azonos, a kétnyelvűség tartósan akkor maradhat fenn, ha az egyes kódok között funkcionális megoszlás áll fenn. Pszicho- és szociolingvisztikai kutatások eredményei és köznapitapasztalatok ugyanis egyaránt azt bizonyítják, hogy váratlan helyzetekben (álomból felriasztva, tevékenység közben megzavarva, életveszélyben) reflexszerűen az elsődlegesen vagy legmé-

lyebben elsajátított nyelven szólal meg a beszélő. (Tegyük fel, hogy egy kisebbséghez tartozó közösségi rendőr kiélezett helyzetben anyanyelvén ad utasítást/tájékoztatót ugyancsak kisebbségi csoporthoz tartozó munkatársának. Kiróják, kiróhatják-e rá a büntetést a nyelvtörvény 6 § (1) pontja⁴ értelmében?) Ilyen és hasonló esetekben a törvény által megkívánt államnyelvi standard használata a kisebbségi csoporthoz tartozó kétnyelvű egyén tökéletes nyelvi asszimilálódását tételeznék fel.

A nyelvek funkcionális megoszlása. A kódváltás szociális jelentése

A törvény a nyelvhasználat, a nyelvváltás lehetőségét, illetve szükségességét kizárólag a beszélő *relatív nyelvi kompetenciája* szemszögéből mérlegeli: több cikkely⁵ esetében a szlováktól eltérő nyelv használatát csak „szükség esetén”, elégtelen szlovák nyelvtudás esetén vagy a szlovák standarddal párhuzamosan engedi a törvény. A jelenkori szociolingvisztikában azonban közhelynek számít, hogy a kétnyelvű egyén kommunikációjában a nyelvváltás nem vagy nem csupán a relatív nyelvi kompetencia függvénye, hanem rendszerint szimbolikus-szociális jelentést is hordoz. (Így például a nyelvváltás pusztán ténye kijelölhet ún. identitás- vagy csoporthatárokat, jelezhet érzelmi állapotokat, kifejezhet bizalmat, intimitást, szolidaritást, distanciát.) Ez azt jelenti, hogy a kisebbségi nyelvek beszélői — függetlenül attól, hogy milyen szinten beszélnek a domináns nyelvet — a hétköznapi életben azt a nyelvet fogják használni, amelyben a legothonosabban mozognak, és amely leginkább kielégíti a barátaikkal, rokonaikkal, közösségükkel való azonosulási igényeiket. Valójában ez szinte semmilyen eszközzel nem akadályozható meg — ha nem tekintjük a közösségek és a kisebbségi társadalomszerkezet olyan jellegű erőszakos felszámolását, mint amelyet például az Egyesült Államokban az indián közösségekkel szemben követtek el. Feltételezzük és őszintén reméljük, hogy a szlovák kormány nem óhajt ilyen eszközökkel élni.

A kétnyelvűség-kutatás szakirodalmában egyértelműen bizonyítja, hogy a két- vagy többnyelvű közösségek nyelvhasználatát egy adott korszakban megragadható, bonyolult és történelmi perspektívában spontán módon változó nyelvhasználati szabályokon alapul. (Ezek a két- vagy többnyelvű beszélő számára olyan eszközök, mint amikor pl. az egynyelvűek a beszédhelyzetnek, partnernek, témának megfelelően stílust vagy dialektust váltanak.) Pszicholingvisztikai szempontból a nyelvváltás sajátos, a két- és többnyelvű kommunikáció elsajátításának a folyamatában létrejött beszédbeállítódásokat (attitűdöket) tükröz. (Számos kutatási adat, esetleírás arra mutat: ez a folyamat nagyon szorosan összefügg a kognitív és az érzelmi fejlődéssel, az egész személyiség alakulásával.)

A nyelvhasználati szabályok egy további aspektusát alkotják a szaknyelvek sajátos igényei. Ez szorosan kapcsolódik a kölcsönnyelvek, „idegen szavak” használatának a kérdéséhez. Az emberek (szerzők, közéleti szereplők, hirdetőik) azért használnak idegen szavakat és kifejezéseket, mert azok az újdonság, az új dolgokhoz való vonzódás vagy a másság kifejezői. A szlovák kormány elvárja, hogy az ország állampolgárai ezekkel szemben hazafias érzületből inkább a „tisztán” szlovák nyelvi formát válasszák, s fojtsák el magukban az új dolgokhoz való vonzódás vagy a másság iránti vágyukat. Valójában az emberi természetnek ez az alapvető tulajdonsága sem társadalmi, sem jogi eszközökkel nem változtatható meg.

A fentieket összegezve tehát: a nyelvtörvény a nyelvhasználati szabályokról, attitűdökről semmilyen tekintetben nem vesz tudomást. Ez különösen azért súlyos probléma, mert a törvény nem csupán a hivatalosság szférájával kapcsolatba hozható területeken kívánja a nyelvválasztást jogi eszközökkel és a büntetés kényszerével átfogóan szabályozni, hanem a

---

nyelvhasználatot az egyén kommunikációjának olyan intim, kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatában is szabályozni kívánja, mint pl. a beteg—orvos kapcsolat (8 § (4), ld. 5. lábjegyzet).

A nyelvtörvény és a nyelvtanulás esélyei

A törvény a szlovák nyelvet esetleg elégtelen szinten ismerő, kisebbségi csoportokhoz tartozó egyéneket a standard norma elsajátításának megkövetelésével teljesíthetetlen nyelvtanulási feladat elé állítja.

Ha — amint a törvény sugallja — Szlovákiában élnek olyan magyar kisebbségek, akiknek a szlovák nyelvtudása hiányos vagy nem létező (igaz, ennek tudományos feltárása még várat magára), akkor ezeknek az embereknek néhány hónap leforgása alatt kellene magas szintű szlovák nyelvtudásra szert tenniük, hogy megfelelhessenek a törvény előírásainak, és megfelelően elboldoguljanak a közügyekben, elolvassák és megértsék a szlovák nyelvű híreket, közéleti programokat, a szlovák nyelvű kormányrendeleteket. Hiszen csupán ez lenne számukra elérhető, miután a magyar nyelvű média feltehetően csődbe jut a szlovák nyelven való egyidejű megjelenés, ill. műsorszórás pénzügyi többletterhei miatt.⁶ Ilyen magas szintű nyelvtudást ilyen rövid idő alatt elérni gyakorlatilag lehetetlen. Számtalan tanulmány bizonyítja, hogy a mindennapi életben vagy nem intenzív formában folyó nyelvtanulás néhány évnél rövidebb idő alatt nem garantál még kielégítő szintű idegennyelv-tudást sem, nem beszélve a magas szintű nyelvtudásról. Minél idősebb a nyelvtanuló, annál lassúbb és nehezebb az új nyelv elsajátítása. Mindemellett, ha egy felnőtt beszélő adott nyelvi kompetenciája elsősorban nem iskolai nyelvtanuláson, hanem hétköznapi érintkezésein alapul — és ez sok, főleg idős szlovákiai magyar szlovák nyelvtudására vonatkozhat —, akkor ez a nyelvtudás *fosszülizálódhat*, vagyis (nem tökéletes) nyelvtudásuk egy adott szinten „megkövül”, neuropszichológiai okból fejleszthetlenné válik. Tehát ha a szlovák törvényhozók azt gondolnák, hogy néhány magyar szándékosan ragad meg az alacsony szintű szlovák nyelvtudás vagy a magyar egynyelvűség állapotában, és szlovák beszédre vagy szlováknyelv-tanulásra akarnák őket kényszeríteni, bebizonyosodna, hogy ez az elképzelés nem vezet eredményre. És ez nem a magyarok csökönységére, hanem az emberi agy korlátai folytán következne be.

A nyelvtörvény a nem-standard szlovák beszélők szempontjából is diszkriminatív. A nyelvi szokások megváltoztatásának nehézségei

A törvény egyik legkényesebb kérdése az államnyelv szükséges mértékű, szóban és írásban történő ismeretének kritériuma⁷. Meggyőződésünk, hogy ez az elvárás a kisebbségeken kívül a kevésbé iskolázott monolingvis szlovák beszélőket is kritikusan érinti. A törvényes előírás rövid távú végrehajthatósága kérdéses. Sokoldalú tapasztalat ugyanis, hogy a mindennapi nyelvhasználat befolyásolása igen nehéz, bonyolult és kevésbé reményteljes vállalkozás. Ennek megfelelően az az elképzelés, amely szerint a nyelv törvénybe foglalható, és természetes fejlődése, valamint használatának módja törvényként implementálható⁸, naiv, normatív elképzelés, amely szakmai tájékoztatatlanságot tükröz. Bár a nyelvi akadémiáknak és a nyelv-művelésnek Európa-szerte komoly hagyományai vannak, egyre több bizonyíték áll rendelkezésre arról, hogy a nyelv-művelés nem éri el kitűzött célját. Például a francia purizmus — melyet mint követésre méltó példát állítottak a szlovák törvényhozók elé — különösen sikertelen a külföldi, elsősorban angol jövevényszavak és kifejezések áradatának feltartóz-

tatásában. A szlovák nyelvészek és törvényhozók ez ügyben hasonló sikertelenségre számíthatnak. Ha a szlovák kultúrhivatalnokok úgy látják, hogy a nyelvművelés sikerrel járhat, ez csak annak köszönhető, hogy nyelvművelő-tanácsadók nem ismerik az idevágó szociolingvisztikai kutatásokat. Az utóbbi évek magyar kutatásai két dolgot jeleznek: (1) a nyelvművelők azért hisznek továbbra is tevékenységük hasznosságában, mert eredményeik mérésére rendszerint nem végeznek tudományos hatásvizsgálatot. (Nem kétséges, hogy ez a Matica Slovenskára és más szlovák nyelvművelőkre is érvényes.); (2) Az erélyes preskripció és stigmatizáció valójában nem ösztönzi a beszélőket a standard nyelvváltozat használatára, éppen ellenkezőleg, hiperkorrekcióhoz⁹, új „hibás” alakok spontán kialakulásához vezethet. Egy nyelv nem-standard használata csak igen kis részben magyarázható a beszélők hanyagságával vagy lustaságával. Sokkal inkább azt a nyelvet tükrözi, melyet beszélőik helyesnek, normálisnak tartanak. Általában elfogadott, hogy a legtöbb, egy- vagy többnyelvű beszélő annak függvényében közelít a standard nyelvváltozat felé, hogy melyik nyelvváltozatot tanulta meg otthon kisgyerekek korában. Ezt viszont családjának társadalmi-gazdasági helyzete határozta meg. Csak a legelkötelezettebb felnőttek képesek beszélési szokásaikat a standard irányába lényegesen megváltoztatni. Egy bizonyos nyelvváltozat használatának agresszív erőltetése tehát sokkal inkább a fent említett hiperkorrekcióhoz, nem pedig a kívánt eredményhez vezet.

Az emberek általában kerülnek az olyan nyelv vagy nyelvváltozat használatát, melyet nem jól beszélnek, amelynek használatában nem biztosak. A probléma csak hosszú távú vagy intenzív nyelvtanítással oldható meg, amelynek finanszírozását a szlovák kormány valószínűleg túl drágának találná (bár ld. 2 § 1.(a) pont)¹⁰. A felnőtt szlovákiai lakosság (akár szlovák, akár magyar) pedig valószínűleg képtelen lenne ebben részt venni, miközben gondoskodnia kell megélhetéséről stb. A szlovák standard rövid távú teljes elsajátíttatása tehát, véleményünk szerint, nem tartozik a reális célkitűzések közé.

A szlovák standard nyelvváltozat védelmének egy további problematikus vonatkozása: a törvény elvileg nemcsak a kisebbségi csoportok, hanem az államnyelvtől eltérő anyanyelvű állampolgárok nem-standard szlovák beszédét is szankcionálja. A nyelvtörvény 2. paragrafusának 3. pontja ugyanis kimondja: „Megengedhetetlen az államnyelv kodifikált megjelenésébe történő bármiféle olyan beavatkozás, amely ellentétben állna az államnyelv törvényszerűségeivel.” A szlovák nyelv kodifikált megjelenésébe történő „beavatkozásba” nyilván beleértendők a nem-standard nyelvváltozatok grammatikai különbségei, valamint más nyelvek anyanyelvi beszélőinek nyelvváltozatai (például a szlováktól eltérő névhasználat is). A szlovák törvényhozók — úgy látszik — nem gondoltak arra, hogy a szlovák gazdasági élet fejlődésével párhuzamosan egyre több külföldi (pl. kínai) települhet Szlovákiába, akiknek nyelve (és így névadási szokásai stb. is) grammatikai konfliktusban áll a szlovák nyelvvel. Ha a szlovák kormányzat komolyan veszi a törvény végrehajtását — amiben nincs okunk kételkedni —, akkor ahelyett, hogy a bevándorlók akadálytalan beilleszkedésének útját egyengetné, a meglévő konfliktusok mellé továbbiakat készít elő.

Ami a nyelvtörvény mögül hiányzik: a valós szociolingvisztikai helyzet ismerete

Úgy tűnik, legalább háromféle olyan ismeret hiányzik, amely szükséges lenne egy ilyen törvény megalapozásához.

Az első egy átfogó nemzeti vizsgálat lenne, mely kiderítené, hogy az egynyelvű szlovák anyanyelvi beszélők különböző beszédhelyzetekben (formális-informális) milyen nyelvválto-

zatokat használnak. Ilyen vizsgálatok nélkül lehetetlen megállapítani, hogy milyen arányban használnak a szlovák anyanyelvi beszélők nem-standard nyelvi változatokat. Ennek híján nem sikerülhet megalapozni az új törvény szükségességét, és hatásának a felmérésére sem lesz lehetőség.

A második annak felmérése lenne, hogy a magyar, cseh, ukrán, orosz stb. kisebbségek milyen szinten és mennyire „helyesen” beszélnek szlovákul, és milyen az attitűdjük a szlovák nyelvhasználattal kapcsolatban. Vajon az a megállítás például, hogy a magyarok „gyengén” beszélnek szlovákul, vizsgálatokon alapszik-e, vagy csupán feltevésen? A nyelvtörvény bizonyos részeiben — legalábbis implicit megfogalmazásban — benne rejlik a feltevés, hogy a szlovákiai magyarok egy részének szlovák nyelvtudása nem kielégítő. Ugyanakkor megtudható-e tudományos felmérésekből, hogy a szlovákiai magyarok mekkora hányadára vonatkozik ez, és hogy pontosan miben is áll ez a gyenge nyelvtudás? Gyakran feltételezik azt is, hogy a magyarok, bár tudnának, nem „akarnak” szlovákul beszélni. Vajon ismert-e közvéleménykutatásokból és elfogulatlan, megbízható megfigyelésből, hogy hány magyart érint ez, milyen helyzetekben? Fontosak lennének ezen információk, mert egyáltalán nincs kizárva, hogy a magyarok a mindennapi életben kommunikációs szükségleteik szerint használják a szlovák nyelvet: céljaik elérésére vagy hogy megértessék magukat azokkal a szlovákokkal, akik nem beszélnek magyarul. Tehát a törvény azon részei, melyek — direkt vagy indirekt módon — ezt a problémát célozzák meg, esetleg szükségtelenek, sőt, olyan viselkedésért büntetik a magyar beszélőket, amely nem is jellemző rájuk.

A harmadik cél annak felmérése lenne, hogy a szlovákiai szlovákok mennyire tudnak magyarul, és milyen helyzetekben használják a magyar nyelvet. Tudható-e vajon, hány szlovák beszél magyarul, milyen szinten, és a magyar nyelv használatának milyen attitűdjével? Ez is igen lényeges információ lenne, hiszen a magyarok által is lakott területeken élő szlovákok egy bizonyos része feltehetően valamilyen szinten beszéli a magyar nyelvet, amelyet leginkább üzleti ügyekben vagy a hétköznapi interakcióban használ. Ha számukra az ilyen nyelvi helyzetek nem okoznak gondot, akkor a törvény ismét olyan cselekvést szankcionál, amely a szlovák állampolgárok számára nem elfogadhatatlan. Így egy nem létező probléma orvoslására pótcselekvést ír elő, szükségtelenül.

A jogszerű magatartás kritériumainak bizonytalansága a nyelvtörvényben

A fent érintett szempontokon túl a standardtól való eltérés jogi szankcionálása az alábbi okokból is végrehajthatatlan:

— Amint ez a 2. paragrafus 2. pontjából kiviláglik (ld. 8. lábjegyzet), az államnyelv kodifikált változata a törvény alkotói szerint egyelőre még a jövőben alakítandó ki. Így hát felmerül a kérdés: addig is, amíg a kodifikált változat megszületik, minek az alapján bírálható el a szlovákiai állampolgárok szlovák nyelvhasználatának minősége?

— Túl ezen, az egyes cikkelyek számos nem egyértelmű vagy értelmezhetetlen törvényességi kritériumot is tartalmaznak. Így például a törvény az államnyelv standard változatának a használatát az intézményes kommunikáció egy sor színterén köteleességszerűen előírja, miközben néhány esetben — elégtelen szlovák nyelvtudás esetén — elvileg más nyelv használatát is engedélyezi (ld. 5. lábjegyzet). A törvény alkalmazásának a kritériumai azonban ez utóbbi cikkelyek esetében bizonytalanok. Kérdéses például, hogy hol és ki döntheti el, hogy a nem szlovák anyanyelvű beszélők szlovák nyelvi kompetenciája a *szükséges mértékben* elégtelen-e ahhoz, hogy az anyanyelv használata az adott helyzetben jogszerűnek számítson.

Vagy: Hogy értendő a „szükség esetén” a különféle alkalmi kiadványok nyelvét illetően (ld. 5. lábjegyzet)? (Például egy nemzetiségi nyelvű színháznak az előadásról tájékoztató műsorfüzete mikor publikálható nemzetiségi nyelven?) Mi számít „hivatalos érintkezés”-nek, amelynek során kizárólag a többségi nyelv alkalmazható?¹¹ (Vajon a postán vagy a rendőrségen megkérdezhető-e például kisebbségi nyelven, hogy hány óra van.) Mit jelent az államnyelv szempontjából az „alapvető érthetőség” kritériuma¹², és ez a elv miért nem merül fel a kisebbségi nyelvek használatával kapcsolatban?

A kritériumok bizonytalansága miatt a törvény potenciálisan az egy- és kétnyelvű állampolgárok tömegeit hozza kiszolgáltatott helyzetbe (különös tekintettel az idősebb, kevésbé képzett nem szlovák anyanyelvű állampolgárokra). A jogszerű viselkedés kritériumainak bizonytalansága viszont tág teret nyithat a diszkriminációnak.

Elrettentő és pozitív utak

A fentiek alapján az is megjósolható, hogy a jelenlegi törvény a kívánt cél — a hivatalos nyelvi standard minél tökéletesebb elsajátítása — elérésére alkalmatlan. Egy nyelv standard változatának a kiterjesztése ugyanis nem a jog és az erőszak eszközeivel fellépő állami apparátus dolga, hanem végső soron az ország mintaadó értelmiségétől és a különböző nemzetiségekhez tartozó állampolgárok közötti interakciók mennyiségétől és minőségétől függ. A nyelvhasználat, a kétnyelvűség, a nyelvi standardok elterjedésének történeti vizsgálata ugyanis azt mutatja, hogy egy nyelv vagy nyelvi változat magasabb szintű elsajátítását leginkább olyan tényezők mozdítják elő, mint az interetnikus kapcsolatok gazdag rendszerének kiépülése, a kölcsönös egymásrautaltság, a gazdasági érdek, a meggyőzés és a vonzó mintaadás. A más anyanyelvűekkel szemben gyakorolt tolerancia az állampolgári és egyben a nyelvi lojalitást is erősítő tényező. Az adminisztratív eszközök, a megfélemlítés és a büntetés ezzel szemben csak a pszichés közérzetet ronthatják, a frusztrációt erősíthetik, és egyben egyértelműen csökkentik a tanulási motivációt. Így a kívánt cél — a hivatalos nyelvi standard minél tökéletesebb elsajátítása — előmozdítására is alkalmatlanok.

A fentebb ismertetett indokok alapján végső konklúzióink a következő: bár természetesen aggódunk az új nyelvtörvénynek a szlovákiai magyarságot érintő következményei miatt, ettől az aggodalomtól függetlenül, mint szocio- és pszicholingvisták alapján kérdőjelezzük meg bármilyen nyelvtörvény létjogosultságát, nemcsak Szlovákiában, hanem bárhol a világon, azokban az országokban, ahol ilyen törvények érvényben vagy készülöben vannak, lett legyen az Franciaország, Észtország vagy az Egyesült Államok. Tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy mint nyelvészek valamennyien egyazon nemzetközi tudományos közösség tagjai vagyunk, és tudományterületünk egyetemesen kötelező standardjainak a fenntartása és betartatása valamennyiünk kötelessége. E közös tudományetikai kötelesség nevében természetesen egy esetleg Magyarországon kidolgozandó nyelvtörvénnyel szemben is minden tekintetben hasonlóan foglalnánk állást.¹³

*Bartha Csilla, Jeff Harlig, Jarovinszkij Alekszandr, Kassai Ilona,
Pléh Csaba, Réger Zita, Reményi Andrea Agnes*

JEGYZETEK:

- 1 Az idézetek forrása: A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1995. november 15-én jóváhagyott törvénye az államnyelvről. *Új Szó*, 1995. december 5., illetve *Szabad Újság*, 1995. december 20.
- 2 pl. 3. § (5): „A polgárok a közszolgálati intézményeknek címzett írásbeli beadványaikat az állam nyelvén terjesztik elő”, továbbá 3 § (1), (2), (4) stb.

- 3 „Megengedhetetlen az államnyelv kodifikált megjelenésébe történő bármiféle olyan beavatkozás, amely ellentétben állna az államnyelv törvényszerűségeivel.”
- 4 „A Szlovák Köztársaság Hadseregében, a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának alakulataiban, a Rendőri Testületben, a Szlovák Hírszerző Szolgálatnál, a Szlovák Köztársaság Büntetés-végrehajtási és Igazságügyi Testületénél, a Szlovák Köztársaság Vasúti Rendőrségénél és a községi rendőrségeknél a szolgálati érintkezés során az állam nyelve alkalmazandó.”
- 5 Pl. 5. § (6) pont: „A nyilvánosság számára szánt alkalmi sajtótermékeket, a képtárak, múzeumok és könyvtárak katalógusait, a mozik, színházak, koncertek és egyéb kulturális rendezvények műsorait az állam nyelvén adják ki. Szükség esetén tartalmazhatnak más nyelvű fordításokat is.”; 8 § (4). pont: „Az egészségügyi intézmények egész ügyvitelét az állam nyelvén vezetik. Az egészségügyi személyzet és a páciensek érintkezése általában az állam nyelvén történik; és ha az államnyelvet nem ismerő polgárról vagy külföldiről van szó, akkor olyan nyelven is, amelyen a pácienssel érintkezni lehet.”
- 6 5. § (4) pont „A regionális vagy a helyi televíziós állomások, rádióállomások és rádióberendezések közvetítése alapvetően az állam nyelvén történik. Egyéb nyelveket csak az adott műsornak az állam nyelvén megtörtént közlése után szabad használni.”
- 7 pl. 3. § (1) pont: „Az állami szervek és állami szervezetek, a területi önkormányzatok szervei és a közszolgálati intézmények szervei (a továbbiakban csak „közszolgálati szervek”) tevékenységük során az államnyelvet kötelezően használják a Szlovák Köztársaság egész területén. Az államnyelv szóban és írásban történő ismeretének bizonyítása a munkaviszonyba vagy az egyéb hasonló munkajellegű viszonyba történő felvételnek a feltétele, és előfeltétele a megállapodás szerinti munka közszolgálati szervekben történő elvégzésének.”
- 8 2. § 2 pont: „Az államnyelv kodifikált megjelenését a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma (Szlovákiában csak „kulturális minisztérium”) hirdeti ki a szlavisztikai szakértői nyelvtudományi munkahelyi javaslata alapján.”, valamint a 3. pont: „Megengedhetetlen az államnyelv kodifikált megjelenésébe történő bármiféle olyan beavatkozás, amely ellentétben állna az államnyelv törvényszerűségeivel.”
- 9 pl. *Bemegyek a szobáBAN; Kérem, hogy tisztítJA meg.*
- 10 „Az állam az oktatási, tájékoztatási és a tudományos rendszerben olyan feltételeket teremt, hogy a Szlovák Köztársaság minden egyes állampolgára szóban és írásban is elsajátíthassa és alkalmazhassa az államnyelvet”.
- 11 3. § 2 pont: „A közszolgálati szervek alkalmazottai és funkcionáriusai, a közlekedési és távközlési alkalmazottak, valamint a fegyveres erők, a fegyveres biztonsági testületek, egyéb fegyveres testületek és tűzvédelmi testületek tagjai a hivatalos érintkezés során az államnyelvet használják.”
- 12 5. § 1. pont: „A rádió és a televízió műsorszórása a Szlovák Köztársaság egész területén az állam nyelvén valósul meg. Kivételt képeznek: (a) azok az idegen nyelvű rádióműsorok és azok az idegen nyelvű televíziós műsorok, amelyek audiovizuális művekből és egyéb hangképi felvételekből állnak, és amelyek államnyelvű feliratokkal vannak ellátva, vagy egyéb módon teljesítik az államnyelv szempontjából az alapvető érthetőség követelményét. [...]” 5 § 7. pont: „A kulturális és a nevelő-oktató rendezvényeket az állam nyelvén valósítják meg, illetve más nyelven is megvalósíthatóak, ha az államnyelv szempontjából teljesítik az alapvető érthetőség követelményét. [...]”
- 13 Időről időre Magyarországon is felvetődnek igények a politikusok és a nagyközönség részéről egy, a magyar nyelvet védő törvényt illetően (ld. például *Édes Anyanyelvünk*, 1996. április: 10-11. oldal). Rajtunk kívül például 1996. május 3-i ülésén a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága — eltérő érvelés alapján — szintén a nyelvvédő törvény ellen tette le a voksát, bár ők a rendeleti úton való szabályozást szükségesnek találták.

Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága 1996. május 3-i ülésének jegyzőkönyvét teljes egészében közli a *Magyar Nyelvről* 1997/1 száma (104—120). az esetleges magyarországi nyelvtörvény, anyanyelv-védelmi törvény ügyében legújabbán kibontakozó vita dokumentumai közül olvasóink figyelmébe ajánljuk a következőket: Nyilatkozat. — *ÉS* 1997. május 9. sz.; Grétsy László: Levélfele Hajdú Péter akadémikushoz. — *ÉS* 1997. május 16. sz.; Hajdú Péter válasza: *ÉS* 1997. május 23.sz.; Murányi Gábor: Szó elszáll? — *HVG* 1997. május 24. sz.; Bakró-Nagy Marianne—Kálmán László: Miért halt ki a muroma? — *ÉS* 1997. május 30. sz.; Fodor István: Antidemokratikus nyelvvédelem? — *ÉS* 1997. június 6. sz.; Deme László: Nyilatkozat (kabátlopás ügyében). Uo.: Székly János: Előre, nyelvművelők! Uo.

Folyóiratunk nem kíván (és a nyomdai átfutás különbözősége miatt nem is tudna) bekapcsolódni ebbe a vitába, de hasábjai nyitva állnak a kérdéskört higgadtan elemző és új szempontokat is felvető tanulmányok, cikkek előtt. (A szerk.)